
УДК 81'367.625

Наталія Мединська (м. Рівне)

СПЕЦИФІКА АСПЕКТУАЛЬНОГО ЗНАЧЕННЯ ДІЄСЛІВ БАГАТОКРАТНО-ДИСТРИБУТИВНОЇ ТА РОЗПОДІЛЬНОЇ ДІЇ

У статті досліджено аспектуальну семантику дієслів багатократно-дистрибутивної та розподільної дії. Аналіз зазначених дієслів проведено у семантичному, словотвірному й функціональному аспектах на матеріалі вибірок зі «Словника української мови» в 11-ти томах, у сфері яких виявляється специфіка аспектуального значення досліджуваних дієслів.

Ключові слова: *аспектуальність, роди дієслівної дії, дієслова багатократно-дистрибутивної та розподільної дії, семантика, обставинні детермінанти.*

Актуальність дослідження впливає з необхідності нового осмислення лексичних одиниць — не тільки як номінативних знаків, а й як знаків, які акумулюють соціально-історичну, конкретно-емоційну і функціонально-семантичну інформацію. Вона зумовлюється потребою більш глибокого осмислення закономірностей функціонування і розвитку мови, що ґрунтується на дослідженні часткових лексико-семантичних мікросистем з метою створення цілісної картини системної організації кожної окремої мови. Особливого значення на сучасному етапі набуває проблема презентації лексичної і граматичної семантики слів різних частин мови у синтаксичних побудовах.

Зокрема увагу мовознавців традиційно привертав лексико-граматичний клас дієслів, його граматичні категорії, проте і в сучасних лінгвістичних студіях спостерігається науковий інтерес до вивчення дієслівної семантики. Ще О.О. Потєбня, розкриваючи механізм вираження думки в слові, зазначив: «Граматична форма є елементом значення слова, але в слові все залежить від уживання в мовленні» [8: 39].

У науковій розвідці розглядаються особливості внутрішньої організації семної структури дієслів, які виражають категорійне значення багатократності та розподільності.

У статті поставлено за мету з'ясувати засоби вираження аспектуального значення дієслів багатократно-дистрибутивної та розподільної дії у сучасній українській мові.

Дослідники дієслова (О.М. Пешковський, В.В. Виноградов, І.І. Мещанінов, О.В. Бондарко, В.М. Русанівський та ін.) визначають у ньому багатство синтаксичних сем, зокрема тих, що виражають різні додаткові аспектуальні значення. У сучасних дослідженнях спостерігається намагання вчених дати теоретичну інтерпретацію такої семантики, яка позначається терміном роди «способи дієслівної дії».

В аспектуальному відношенні дослідженню підлягають окремі лексико-семантичні розряди дієслів, їх структурна організація, що відображає способи перебігу дії в часі. Якщо такий зміст традиційно розглядався як варіативні значення граматичної категорії виду (А. Мейє, О.О. Шахматов, Л.В. Щерба), то в сучасній лінгвістиці його кваліфікують як особливу семантику дії, яка властива насамперед одновидовим дієсловам (О.В. Бондарко, Ю.С. Маслов, А.П. Грищенко, А.П. Загнітко та ін.). Учені підкреслюють, що способи дієслівної дії однотипні за аспектуальною семантикою [1: 67]. Виділення їх ґрунтується на розрізненні в дієсловах поняттєвих ознак та ознак способів перебігу дії в часі або ознаки багатократності / однократності його прояву тощо.

В україністиці до проблеми виділення й характеристики способів дієслівної дії зверталися І.Р. Вихованець, А.П. Грищенко, В.В. Дятчук, Т.Є. Масицька, В.М. Русанівський Н.І. Калько. Однак вивченню ж часткових лексико-семантичних полів приділялося недостатньо уваги. Якщо на матеріалі російської (З.Д. Попова, Т.О. Потапенко, Н.П. Сидорова, Н.М. Фірсова), чеської (З. Пауліні), латинської (М.Г. Сенів) мов досить повно проаналізовано структурування семантики дієслівних розрядів та їхні функціональні особливості, досліджено інтенційно-валентний потенціал в аспекті впливу семантико-синтаксичного моделювання структури речення, то в українській лінгвістиці ця проблема потребує комплексного аналізу й адекватного витлумачення. Певною мірою це позначається на недостатньому опрацюванні проблеми визначення статусу категорійних значень способів дієслівної дії, специфіці їхнього аспектуального значення у контексті. Пошук системи у багатогранній структурі дієслова, отже, вимагає дослідження категорійних аспектуальних значень з позиції лексичної, словотвірної, граматичної та функціональної семантики.

Граматична категорія виду як одна з найважливіших категорій дієслова для побудови мовлення виражає в українській мові цілу низку аспектуальних значень формами доконаного і недоконаного виду. Окрім опозиції аспектуальних класів дієслів, аспектуальні значення виявляються у дрібніших підкласах, що дістали назву способів (або родів) дієслівної дії (за термінологією О.В. Бондарка), або розглядаються як “приховані граматичні категорії” [2; 6] чи як явище неявної, “прихованої” граматики [7].

Дистрибутивність протиставляється іншим способам дієслівної дії за ознакою кратності / некратності, багатократності / однократності дії.

Дистрибутивні дієслова передають множинність суб'єктів дії, що і вивначає неповну реалізацію кількісного протиставлення дій за тривалістю.

Аналізуючи семантичні особливості дистрибутивної розподільності, О.В. Ісаченко підкреслював, що дієслівна форма позначає дію, яка є наслідком ряду однорідних дій суб'єкта, але сама дія сприймається як єдине ціле з кінцевим результатом. “У семантичному відношенні, — зазначав він, — дистрибутивні дієслова характеризуються додатковими відтінками значення: 1) дія виконується не просто стосовно до кількох об'єктів (або не просто кількома суб'єктами), а переважно стосовно всіх (або багатьох) об'єктів., 2) окремі фази комплексної дії здійснюються одна за одною” [5: 287].

О.В. Бондарко виділяє чотири ознаки дистрибутивних дієслів.

1. Дистрибутивні дієслова виражають закінчену множинність повторюваних ситуацій: (*ламати* залежно від контексту позначає одну ситуацію або має ітеративне, а не дистрибутивне значення множинності ситуацій; *переламати* завжди позначає закінчену множинність ситуацій).

2. У кожній із повторюваних ситуацій представлені різні одиничні представники сукупного актанта / сирконстанта (*Мальчик перечитав все книги по истории Древнего Мира*).

3. Повторення ситуації здійснюється в один обмежено-тривалий період часу: один такий період часу означає і послідовне, і одночасне здійснення ситуацій (*От сильного толчка бутылки попадали на пол*).

4. Множинність повторюваних ситуацій являє собою єдину ситуацію більш високого рівня (*Лисица перетаскала соседских цыплят*) — одночасно виражається неозначена множинність мікроситуацій “*лисица тащит цыпленка*” і одна підсумкова макроситуація “*лисица перетаскала соседских цыплят*” [2: 89].

У словнику української мови [12] загалом вказується на дві ознаки: вказівка на множинність суб'єкта або об'єкта (“про всіх або багатьох”) і вказівка на розподільність у часі, поступовість дії (“один за одним”, “поступово”).

Поділяючи думку О.В. Бондарка про наявність чотирьох ознак, що характеризують дієслова БДД і РД, ми вважаємо, що на словниковому рівні достатньо вказувати на перші дві ознаки як основні. Третя і четверта ознаки впливають із інтенційних характеристик дієслів, що реалізуються у синтаксичній сполучуваності їх у структурі речення. Перші дві ознаки виражаються формальними засобами, а за останніми дистрибутивність дієслів характеризується на синтаксичному рівні засобом переважно обставинних детермінантів.

Поле дистрибутивності вичленовується з лексико-семантичної системи мови на основі критерію: «можливість уживання доконаних (рідко недоконаних) перехідних дієслів з множинним об'єктом у ролі додатка або можливість неперехідних дієслів виражати дистрибутивну дію багатьох суб'єктів».

Ядро поля дієслів БДД і РД становлять дієслова, які мають значення: 1) «спрямованість дії на кілька об'єктів» або 2) «виконання дії багатьма суб'єктами».

Значення спрямованості дії на кілька об'єктів властиве перехідним дієсловам доконаного (рідко недоконаного) виду, які передбачають вираження об'єкта у формі знахідного відмінка без прийменника: *помотати, полузати, повстромляти, почавити, потовкти, пообписувати, повисипати, позамотувати, перемелювати*. Наприклад: **Почавив** чобітьми жуків. **Пообписував** усі стіни.

Спрямованість дії на велику кількість суб'єктів властива перехідним дієсловам доконаного виду: *повиняньчувати, повиучувати, пообговорювати, поприманювати, попередражувати, перелюбити, побудити, пообдурювати, потруїти, пообголювати, попередражнювати*. Наприклад: *Попередражнювати*, док., перех. *Передражнити* багатьох (кожного зокрема). *Скільки буде дівчат... він усіх попередражнює* (Сл. Гр.) [12 VII: 190].

Вираження дистрибутивності стану, що є наслідком тривалого процесу багатьох суб'єктів, властиве неперехідним дієсловам доконаного виду (рідко недоконаного виду): *перегинути, перемирати, повиживати, поховатися, позастраховуватися*. Наприклад: *Потомитися*, док. *Утомитися* (про всіх або багатьох). *Подивись: жєнці схилились, **Потомились** I від праці від тяжкої Потом вкрились* (Рильський, I, 1960) [12 VI: 414].

Дієслова БДД і РД можуть мати й інші дистрибутивні значення, які входять до окремих мікрополів і перебувають на периферії лексико-семантичного поля дистрибутивної дії.

Ядерною семою, що об'єднує дієслова поля «повторюваної дії», є дискретність у часових параметрах подій: події можуть повторюватися через відповідні інтервали часу або безперервно слідувати одна за одною. При цьому можна виділити кілька нашарувань на основне значення дієслів:

1) послідовної розподільної дії, яка формально реалізується обставинним детермінантним компонентом «одне (один) за одним (багато чого-небудь)»: *перехапати, перевалити, похватати, поковтати, пов'язувати, поскладати, перетравлювати, переховати*. Наприклад: *Передавати*, док., перех. *Дати* все або багато чого-небудь, одне за одним. *Хіба я мало **передавав** старій грошима або хлібом?* (Кроп., I, 1958, 465) [12 VI: 162];

2) повторюваної дії, що виражається засобом приєднання до дієслів БДД і РД обставинного детермінанта типу *заново, повторно, по-іншому*: *перекрашувати, перелічувати, перемазувати, перештопати, перешнуровувати, перестругувати, перемочувати, перетовкти, перемірювати*. Наприклад: *Перепирати*, недок., перепрати, док., перех. 1. *Прати* ще раз, повторно або багато разів. *Одного дня **перепирала** Рахіра кілька сорочечнат доччиних* (Коб., II, 1956, 653) [12 VI: 246].

До мікрополя «повторюваної дії» входять (за реєстром СУМ) 580 дієслів БДД і РД.

Ознакою наступного мікрополя «темпоральності» є сполучуваність дієслова з обставинними поширювачами «надовго», «тривалий час», «якийсь час», «багато разів» (кількаразово): поутримувати, поухилитися, поцвісти, похруммати, пересидіти, позасідати, попосидіти. Наприклад: *Кочубей разом з Іскрою справді вирушили до Криму, щоб пересидіти там якийсь час, але потім змінили свої наміри і повернули в бік Росії* (Козацькі вожді України Т. 2 — Сушинський Богдан).

До розглядуваного мікрополя входять також дієслова, які можуть передавати переміщення нормативного темпу, повільне, чимось утруднене, швидкого чи невизначеного темпу.

Значення «тривалого неспрямованого переміщення у часі» реалізують дієслова поповозити, попотягати, попоходити, пополітати, попоїздити, пополазити, попошукати. Наприклад: *Попоїздити, док., розм. Їздити тривалий час; поїздити багато. Довгенько-таки попоїздили, ще раз повернулись, поки натрапили на шлях* (Стор., I, 1957, 106) [12 VII: 216].

Семи сполучуваних слів вступають у взаємодію, що дає підстави говорити про їхнє внутрішнє (семне) співвідношення в лексемах (комбіновану семіологічну та синтаксичну відповідність об'єднаних слів).

Семантична ознака кратності обумовлена як контекстом, так і семантикою дієслів, які здатні виражати багатократні, кратно-темпоральні значення: *Діти скоренько позлізали з плота й хотіли-таки зраз до трьох лісків іти* (Кобр., Вибр., 1954, 153). Прислівниковий детермінант підкреслює, що багатократна дія відбувається швидко. У СУМ нараховується 499 таких дієслів.

Наступне поле утворюють дієслова, що характеризують стан людини та її предметну діяльність. Семантика цих дієслів доконаного виду відрізняється нашаруванням конотативних відтінків оцінного змісту (почуттів, переживань тощо). Вони позначають:

1) зміну фізичного стану багатьох суб'єктів: *послабити, перехворіти, переглухнути, перетіпати, пообп'ятатися, пообшпарюватися, поскривлятися, постомлюватися, повтоплюватися*. Наприклад: *Перехворіти, док. 1. Перенести яку-небудь хворобу (про всіх або багатьох). (Бичок) Кажуть, що Христя ослабла і не встає, зовсім немоцна... Та нехай лучче **перехворіє**, ніж піде до обідраного злидня!..* (Кроп., I, 1958, 467) [12 VII: 307];

2) зміну психічного стану багатьох суб'єктів: *перестраждати, перетерплювати, похиріти, побожеволіти, подичавіти, попоплакати, подуріти, позасмучувати*. Наприклад: *Позасмучуватися, док. Засмутитися (про всіх або багатьох). Усі товариші **позасмучувалися**, як почули про його лихо* (Сл. Гр.) [12 VI: 797];

3) результативний вияв волі, бажання суб'єкта: *посповідатися, побунтуватися, похреститися, поодружуватися, поожениватися*. Наприклад: *Похреститися, док. Охреститися (про всіх або багатьох). А як хрестився князь і бояри... то й кияни **похрестилися*** (Загреб., Диво, 1966, 112) [12 VII: 458]. У СУМі фіксується 182 дієслова БДД і РД, які характеризують стан людини.

У контексті дієслова доконаного та недоконаного виду можуть позначати «переробку інформації суб'єктом»: передумувати, переслухати. Наприклад: Передумувати, недок. Думати, роздумувати про все, багато чого-небудь або про всіх, багатьох; обдумувати все або багато чогось. *І жаль їй було сина, і якимось чудно було, як почала вона **передумувати**, що він говорив з нею, який він був* (І. Нечуй-Левицький, 1956, 106) [12 VI: 198].

До дієслів БДД і РД відносяться перехідні і неперехідні дієслова, переважно доконаного виду, які утворюються від непохідних та префіксальних дієслів недоконаного виду (рідко доконаного) за допомогою префіксів: душити → **передушити**, знайомити → **перезнайти**; кам'яніти → **покам'яніти**, падати → **попадати**, заморозувати → **позаморозувати**.

Дистрибутивні дієслова з префіксом **пере-** майже регулярно мають співвідносні дієслова недоконаного виду: перемивати / перемити, перемолочувати / перемолотити, перекрохмалювати / перекрохмалити. У словнику української мови зафіксовано 347 дієслів з префіксом **пере-**, 326 — з префіксом **по-**, 1141 — з подвійними префіксами.

Найхарактернішою рисою граматичної будови української мови є префіксальна редуплікація — префіксів (**по- + по-**) у складі того самого дієслова. Дієслова з префіксом **попо-**, крім значення дистрибутивності і розподільності, у контексті виражають також довготривалість дії: *Він **попоходив** до лікаря, перш ніж потрапив у лікарню. Йому хотілося **попоїсти** гарячої страви. Вона **попотужила** за сином, аж доки дочекалася його.* У російській мові таке значення виражається повторенням дієслова: *Он ходил себе да ходил.* В українській мові повторення слів також можливе або значення дистрибутивності передається префіксом **попо-**: *ходив і ходив* або **попоходив**. Дієслова з таким значенням часто вживаються у фразеологізмах або емоційно-експресивній лексиці.

У семантичному аспекті дистрибутивні дієслова характеризуються додатковими відтінками значень. У випадку вторинної дистрибутивності у контексті дієслова характеризуються додатковими ознаками просторової, інтенсивної та розподільної дії. Наприклад: **Поперевозити**: *На другий день знов носила вона (Хвеська) до батька, щоб дав чим-небудь **поперевозити** копи, що понажинала* (Стор., I, 1957, 37) [12 VII: 187] (поперевозити багато чого-небудь з одного місця на інше з відповідною метою). При цьому категорійне значення повторюваної дії варіюється залежно від особливостей їхньої сполучуваності у контексті.

Отже, загальною (родовою) семою аспектуального значення дієслів багатократно-дистрибутивної та розподільної дії виступає «дистрибутивність». Сема «дистрибутивність» для всіх дієслів БДД і РД є інтегральною, що об'єднує усі семи, які відносяться до диференціальних: вказують на «тривалість дії у часі», «повторення дії», «тривале переміщення суб'єкта у просторі», «зміна стану суб'єкта».

Багатократна та розподільна дистрибутивність знаходить вираження у префіксах та словоформах, які функціонують як обставинні детермінанти, уточнюючи контекстуальне значення дистрибутивності, та досягається шляхом сполучуваності дієслів з іменниками, займенниками, прислівниками, іменниковими словосполученнями, які характеризують кількість учасників дії або об'єктів, на які вона спрямована.

1. *Бондарко А.В.* Грамматическая категория и контекст / А.В. Бондарко. — Л.: Наука, 1971. — 116 с.
2. *Бондарко А.В.* Вид и время русского глагола / А.В. Бондарко. — Л.: Наука, 1971. — 175 с.
3. *Виноградов В.В.* Русский язык. Грамматическое учение о слове / В.В. Виноградов. — М., Л.: Учпедгиз, 1947. — 784 с.
4. *Загнітко А.П.* Система і структура граматичних категорій дієслова / А.П. Загнітко. — К.: НМКВО, 1990. — 74 с.
5. *Исаченко А.В.* К вопросу об императиве в русском языке / А.В. Исаченко // Русский язык в школе — 1957. — №6. — С. 7–14.
6. *Кацнельсон С.Д.* Типология языка и речевое мышление / С.Д. Кацнельсон. — Л.: Наука, 1972. — 216 с.
7. *Маслов Ю.С.* Вид и лексическое значение глагола в современном русском литературном языке / Ю.С. Маслов // Избранные труды: Аспектология. Общее языкознание. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — С. 71–90.
8. *Потебня А.А.* Из записок по русской грамматике / А.А. Потебня. Т. I — II. — М.: Учпедгиз, 1958. — 536 с.
9. *Русанівський В.М.* Структура українського дієслова / В.М. Русанівський. — К.: Наук. думка, 1971. — 315 с.
10. *Соколов О.М.* Фазовое варьирование в видовых оппозициях русских глаголов / О.М. Соколов // Филологические науки. — 1985. — № 4. — С. 46–52.
11. *Соколова С.О.* Префіксальний словотвір у сучасній українській мові / С.О. Соколова. — К.: Наук. думка, 2003. — 283 с.
12. Словник української мови. В 11 тт. — К.: Наук. думка, 1970–1980.

Nataliya Medyn'ska (Rivne)

SPECIFIC VALUE OF ASPECTUAL MEANING OF THE MULTIPLE-DISTRIBUTIVE AND DISTRIBUTIVE ACTION VERBS

The article researches the aspectual semantics of verbs of multi-distributive and distributive action. Analysis of these verbs was held in semantic, word-formative and functional aspects on the samples from the "Dictionary of the Ukrainian language" in 11 volumes, in the spheres of the specificity of the studied verbs.

Key words: aspectuality, the classes of the verbal action, verbs of multi-distributive and distributive action, semantics, determinants of adverbial modifiers.

Відомі постаті про мову

Одним з найбільших скарбів, які успадковує кожний народ від своїх предків, є незаперечно його рідна мова. Мова ця — то дзеркало душі народу, то святиня, з котрою зв'язана не тільки минувшість, але і будучність народу, і його повага в світі.

Михайло Подолинський, 1884